

BISERICA DIN LUJENI: ISTORIA CERCETĂRII MONUMENTULUI ȘI SPECIFICUL PROGRAMULUI ICONOGRAFIC

Constantin I. Ciobanu

Cuvinte cheie: *Moldova medievală, istoriografie de artă, arhitectură și pictură medievală, program iconografic.*

Mots clés: *La Moldavie médiévale, historiographie d'art, architecture et peinture médiévale, programme iconographique.*

L'ÉGLISE DE LUJENI: L'HISTOIRE DE L'ÉTUDE DU MONUMENT ET LES PARTICULARITÉS DU PROGRAMME ICONOGRAPHIQUE

Résumé

Construite autour des années 1452–1456 par Theodore Vitold, noble d'origine lituanienne trouvé au service du prince Iliache de Moldavie, l'église du village Lujeni (aujourd'hui région de Tchernivtsi, Ukraine) est de plan rectangulaire (13,60 × 5,45 m), divisée en nef et narthex, avec une abside décrochée (correspondante à l'espace de l'autel). Situé dans la nef, un arc doubleau retombant sur des consoles renforce la voûte en berceau de l'édifice. A l'intérieur du narthex de l'édifice, sur le mur nord, à gauche du portrait du fondateur, on peut encore lire en slavon l'inscription votive à demi effacée: « Moi, *pan* Theodore Vitold, serviteur du Christ le Dieu et de sa Mère très pure et fondateur de cette sainte église... ». Le patron de l'église n'est pas mentionné dans l'inscription.

Appartenante à une période antérieure à l'avènement d'Étienne le Grand, la peinture murale de Lujeni est très importante pour l'étude des débuts de l'art médiéval Moldave. Le pionnier de l'étude de cette peinture est le prêtre orthodoxe Dimitrie Dan qui avait sa paroisse dans la région et qui a écrit, encore en 1893, le premier bouquin au sujet de l'histoire du village et du domaine de Lujeni. Plus tard, plusieurs chercheurs de Roumanie (I. D. Ștefănescu, Gheorghe Balș, Virgil Vătășianu, Sorin Ulea, Vasile Drăguț), d'Ukraine (Grigori Logvine), de Russie (David Goberman) et de la République de Moldova (Emil Dragnev) ont remis en question les problèmes de l'attribution et les particularités architecturales, stylistiques et iconographiques de cette église.

Le but de notre étude est de présenter au lecteur le programme iconographique de la nef et du narthex de l'église de Lujeni, tel qu'il est apparu aujourd'hui, après les travaux de dégagement de la peinture d'origine, du XVème siècle. Ainsi, sur le mur ouest de la nef, les restaurateurs ont mis en lumière une série de fresques illustrant le cycle de la *Passion du Seigneur* (avec *Le baiser de Judas*, *La coupe de l'oreille de Malchus*, *Le jugement du Christ*, *La descente de la croix*, *La mise au tombeau* et *La résurrection du Sauveur* dans sa version orthodoxe de *Descente aux enfers*).

La peinture du mur oriental du narthex garde une immense fresque du *Jugement dernier* et, dans une niche, – au-dessus de la porte d'entrée dans la nef – une image de *Saint Georges à cheval*.

La peinture sur le mur d'ouest du narthex contient cinq registres. Les sujets du registre supérieur sont difficiles à identifier (il est possible que l'image de gauche est une illustration du *Bannissement des vendeurs du temple*). Dans le deuxième registre nous avons les portraits des saints évêques: *St. Averky de Hiérapolis*, *St. Grégoire le Thaumaturge*, *St. Hrisippe*, *St. Nektaire*, *St. Jacques – frère du*

Seigneur, St. Stakhie de Byzance et St. Ignace le Théophore. Le troisième et le quatrième registres du même mur comprennent des images tirées du *Ménologue orthodoxe: Martyre de St. Sozonte* (7 septembre), *Naissance de la Vierge* (8 septembre), *Les saints Joachim et Anne* (9 septembre), *Le martyre des saintes Mitrodora, Minodora et Nymphodora* (10 septembre), *L'Ascension de la Sainte-Croix* (14 septembre), *Martyre de St. Nikita, qui mourut dans le feu* (15 septembre), *Martyre de Ste. Teopiste, de St. Eustace et de leurs enfants* (20 septembre), *Décollation de Sainte Barbe* (4 décembre), *Lapidation de St. Étienne* (27 décembre) et *Vie, supplices et martyre de St. Georges* (23 avril). Dans le cinquième registre se sont conservées seulement deux images fragmentaires de la vie et des miracles de St. Nicolas: à gauche, *St. Nicolas lance un sac avec de l'argent dans la maison du pauvre qui avait trois filles* et, à droite, *L'apparition du saint dans un rêve* (à l'empereur Constantin ou au dignitaire Avlave – actuellement il est impossible de déterminer).

La couche de peinture de la voûte du narthex a été irrémédiablement endommagée et les murs nord et sud ont gardé seulement les fresques de la moitié inférieure. Ainsi, dans le sud, sur le côté gauche du registre inférieur de la paroi, on peut voir les images en buste de *St. Serge, St. Bacchus et St. Boniface*. Ces images sont suivies, à la droite, par les images de *St. Prove, St. Tarakhos et St. Andronique*. Au-dessus de ce registre, à gauche et à droite de la fenêtre-sud du narthex, sont situées les scènes de *La mort du pécheur* et de *La mort du juste (avec les prophètes David et Salomon)*. Dans le nord, le registre inférieur de la paroi du narthex porte les images (buste) de quatre martyrs, parmi lesquels a été clairement identifiée (en raison de l'inscription et de la couronne!) seulement Sainte Nedelia – sainte – connue dans l'hagiographie grecque comme Sainte Kiriakia. Dans la partie droite du même registre est placée l'inscription votive (en langue slave) et l'image équestre du fondateur de l'église de Lujeni, le noble Théodore Vitold (revêtu d'une armure, la lance-drapeau dans sa main droite et un bouclier, orné d'une croix double « de Lorraine », dans sa main gauche). En plus de ces images, sur le même mur, au-dessus de ce registre on peut voir les images de *La libération par Saint-Nicolas de trois condamnés de la ville de Myrre* et *Le prophète Élie dans la grotte*. Au-dessus de l'image du prophète Élie s'est conservé une partie de la fresque à l'image d'un serpent (dragon) enroulé. Il est possible qu'ici il y ait peut-être été représenté la bien connue scène de *La victoire de Saint-Georges sur le dragon*.

Ctitoră în jurul anilor 1452–1456 de către Teodor Vitold – boier de origine lituaniană atestat în actele cancelariei domnești¹ de pe timpul voievozilor Iliaș și Alexandru al II-lea – biserică satului Lujeni (actualmente Regiunea Cernăuți, Ucraina) este de plan rectangular (13,60 m × 5,45 m), compartimentată în naos și nartex, cu absidă decroșată (puțin retrasă față de planul peretelui), corespondentă spațiului altarului. Construită din piatră brută și cărămidă, cu două anexe de lemn apărute ulterior², biserică este acoperită de o boltă în leagăn, a cărei împingeri sunt preluate de pereții edificiului și de un arc dublu, amplasat în naos. Absida este semicirculară din interior și include două nișe pentru prosceniu și diaconicon. La exterior ea are, în plan, un număr par de 6 laturi. Această paritate a numărului de laturi a dus la apariția unei muchii în axa principală longitudinală a absidei și a cauzat dezaxarea spre nord a ferestrelor altarului. Încă patru ferestre – două în naos și două în nartex – permit luminii să pătrundă în interiorul edificiului. Aceste ferestre, tăiate în grosimea pereților nordic și sudic, sunt mici, dreptunghiulare și evazate spre interior. Treicerile din exterior în nartex și din nartex în naos se făceau inițial prin două uși. În secolele ce au urmat aceste uși au fost înlocuite de arcade semicirculare masive. Contraforturile actuale nu au existat la data înălțării edificiului, fiind adăugate ulterior.

¹ DRHA, I, nr. 143–144, 150, 152, 156, 159, 161, 163, 168, 173, 175, 177, 180, 184, 187, 192, 194, 196, 197, 201–203, 205, 217, 220, 231; II, nr. 25, 27, 36. Teodor Vitold cumpără în anul 1452 satul Lujeni de la Coste Vranici cu 400 de zloti turcești. Vezi actul din 7 septembrie 6961 (1453) al voievodului Alexandru al II-lea în DRHA, II, nr. 36, p. 50–51.

² Un exonartex rudimentar și o cămară alipită laturii sudice.

În nartex, pe peretele nordic, în stânga portretului ctitorului, s-a păstrat inscripția votivă ortografiată în limba slavonă: „*Eu, pan Teodor numit Vitold, robul lui Hristos Dumnezeu și al preacuratei de Dumnezeu născătoare și ctitor al acestei sfinte biserici...*”³. Hramul bisericii în inscripție nu este amintit⁴.

Pictura murală interioară a bisericii din Lujeni este extrem de importantă pentru studiul începuturilor artei medievale din Moldova. Ea constituie, de fapt, unicul ansamblu conservat de pictură murală monumentală ortodoxă ce aparține cu certitudine⁵ unei perioade istorice anterioare epocii lui Ștefan cel Mare.

Istoria cercetării bisericii din Lujeni

Pionieratul în cercetarea bisericii satului Lujeni îi aparține lui Dimitrie Dan, paroh al localității, care, în anul 1893, publică la Cernăuți studiul *Lujenii. Biserica, proprietarii moșiei și locuitorii ei*⁶. Din acest succint studiu, considerat de către însuși autorul lui drept o schiță istorică, topografică și etnografică, putem afla cel mai vechi nume de boier, atestat în calitate de proprietar al moșiei Lujeni. Este vorba despre Dragomir Vranici, amintit în calitate de martor într-un hrisov din anul 1421 al voievodului Alexandru cel Bun⁷. Fiul acestui Dragomir, numit Coste Vranici, pe data de 7 septembrie 1452, vinde pentru 400 de galbini turcești moșia (otcina) Lujeni lui Vitold, apreciat de către voievodul Alexandru al II-lea cu calificativul de *credinciosul nostru boier și domn*⁸. Acest Vitold, cu nume păgân de origine lituaniană, capătă la botez numele de Teodor și, în perioada cronologică cuprinsă între 8 octombrie 1435 și 7 septembrie 1453, apare de 32 de ori în actele cancelariei domnești⁹. El este considerat a fi unul dintre apropiații domnului Ilias și figurează în lista boierilor care întăresc jurământul de fidelitate făcut de acest domn pe data de 19 septembrie 1436 regelui Poloniei Vladislav al III-lea¹⁰. În primul capitol al studiului său Dimitrie Dan prezintă și o încercare de identificare a principalelor teme și subiecte din programul iconografic al bisericii satului Lujeni. Astfel, el consemnează prezența, în registrul inferior al peretelui nordic al nartexului, în stânga portretului ecvestru al lui Teodor Vitold, a „portretelor” Sf. Nedelia și a încă trei sfinte neidentificate. Pe peretele sudic al acelaiași nartex, în registrul inferior, preotul-paroh a reușit să identifice imaginile sfintilor Serghie, Ivakch (sic! – C. C.), Voniate(?)¹¹, Prov, Tarach(?) și Andronic. Tot pe acest perete, dar într-un registru superior, Dimitrie Dan a descoperit scenele *Moartea dreptului* (cu imaginile regilor-profeți David și Solomon cântând) și *Moartea păcătosului*. Cei drept inscripția slavonă *Ugoghi na gnoișce* (*Убогий на гноище*, rom. – *Sarmanul în gunoiște*), ce figurează în scena *Morții dreptului*, a fost transliterată de preot cu unele greșeli, în forma: *Ubohi nahnoše(i)?*¹². Din cele sase portrete de

³ Vezi textul slavon original în: Emil Dragnev, *Noi observații privind programul iconografic al pronaosului bisericii „Înălțării” din Lujeni*, în *Studii in honorem Pavel Cocârlă. Studii de istorie medie și modernă*, Chișinău, 2006, p. 55.

⁴ În majoritatea studiilor apărute, bisericii din Lujeni îi este atribuit hramul *Înălțarea Domnului*. În unele publicații recente, apărute în Ucraina, ca hram al bisericii apare *Adormirea Maicii Domnului*. Nici unul din aceste două hramuri nu pare să fi fost cel inițial, de pe timpul lui Teodor Vitold. Programul iconografic al picturilor nartexului acordă un rol sporit hagiografilor Sf. Gheorghe și a Sf. Nicolae, unul din acești sfinti fiind, probabil, patronul inițial al bisericii.

⁵ Datarea altor picturi murale, presupus anterior epocii lui Ștefan cel Mare, cum ar fi cele de la Dolheștii Mari, nu este atât de certă. Vezi: Petru Comarnescu, *Îndreptar artistic al monumentelor din nordul Moldovei*, Suceava, 1961, p. 215.

⁶ Dimitrie Dan, *Lujenii. Biserica, proprietarii moșiei și locuitorii ei*, Cernăuți, 1893.

⁷ Ibidem, p. 12.

⁸ Ibidem, p. 13.

⁹ Ibidem, p. 14–15. Vezi și actele cancelariei domnești citate în nota 1 a prezentului articol.

¹⁰ Ibidem, p. 14.

¹¹ Se are în vedere Sf. Bonifatie (Sf. Bonifaciu), al cărui nume în limba slavonă se transcrie în forma Voni(f)ati(e), cu consoana „f” uneori suprascrisă deasupra cuvântului.

¹² Dimitrie Dan, *op. cit.*, p. 10.

sfinți, situate de ambele părți ale ușii de intrare în nartex¹³, Dimitrie Dan a reușit să identifice (în partea dreaptă) imaginile Sf. Ioasaf, Varlaam și Vraghie(?) cel Mare. În registrele superioare ale aceluiași perete de vest, cercetătorul a descifrat inscripțiile care atestau prezența unei imagini cu *Martirul Sf. Varvara*, a unei imagini cu *Lapidarea prim-mucenicului și arhidiaconului Ștefan* și a câtorva episoade ce ilustrau hagiografiile Sf. Gheorghe și a Sf. Nicolae (*Arătarea sfântului în somn împăratului Constantin, Arătarea sfântului în somn lui Evlavie*¹⁴ și *Aruncarea în taină a pungii cu aur în casa săracului ce avea trei fete*). Din textul studiului nu putem afirma cu certitudine dacă preotul-paroh a conștientizat sau nu faptul că imaginile identificate de el pe acest perete fac parte dintr-un *menolog* abreviat, posibil, cel mai vechi *menolog*¹⁵ conservat din pictura murală medievală a Moldovei. Absența totală a informațiilor referitoare la programul iconografic din spațiile naosului și ale altarului bisericii ar putea fi explicată prin acoperirea completă a pereților acestora – la data elaborării studiului – de un nou strat de tencuiuială.

Peste trei decenii și jumătate după apariția cărții lui Dimitrie Dan, Lujenii devin obiectul de studiu al lui I. D. Ștefănescu, care publică – în limba franceză, în seria de ediții *Orient et Byzance*, coordonată de Gabriel Millet, – binecunoscutele volume *L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie*¹⁶. În primul din aceste volume, apărut în anul 1928, cercetătorul român oferă o descriere sumară a programului iconografic din altarul bisericii. Descriind absida altarului, el stăruie mai mult asupra chipului Sf. Nicolae, consemnează imaginea Sf. Chiril și a altor ierarhi neidentificate¹⁷. Fresca *Spălarea picioarelor*, extrem de ștearsă, este identificată de I. D. Ștefănescu în registrul superior al jumătății nordice a peretelui absidei, iar, în nișa prosceniuim, pe zidul estic, cercetătorul mai identifică imaginea lui *Hristos în mormânt*¹⁸. Aceste mărturii ale lui I. D. Ștefănescu referitoare la pictura din spațiul absidei de la Lujeni sunt extrem de prețioase, întrucât actualmente frescele altarului sunt inaccesibile cercetătorilor. Or, spre deosebire de picturile din naos și nartex, deja curățate și restaurate, picturile altarului nici până în prezent nu au fost degajate de straturile ulterioare de var și de impurități care împiedică examinarea frescei inițiale de secol XV. Iconografia nartexului este descrisă sumar de I. D. Ștefănescu. Aici nu găsim noi informații, care să-i fi scăpat lui Dimitrie Dan. Mai mult chiar, curiosul nume *IVakch (I + Vah)*, corect transliterat de către preotul-paroh este citit greșit – în forma *Heracléos* – de către I. D. Ștefănescu¹⁹. În cel de al doilea volum al aceleiași lucrări, I. D. Ștefănescu încearcă să situeze pictura Lujenilor în contextul artei bizantine și post-bizantine. Referitor la preferința acordată ilustrării vieților Sf. Nicolae și Sf. Gheorghe din nartex, el invocă bisericile din Țara Românească și din Bulgaria (Boițana și Kremikovci)²⁰. Amplasarea portretelor lui Prob, Tarasios, Andronic, Voniate(?)²¹ și a Sf. Nedelia

¹³ Distruse ulterior, în secolul XX, din cauza lărgirii intrării prin tăierea în grosimea peretelui de vest al edificiului a unui arc semicircular mai larg.

¹⁴ Actualmente, din cele două *Arătări* ale sfântului s-a păstrat doar una singură, și, după dispariția inscripțiilor corespunzătoare, este imposibil de stabilit dacă în imaginea rămasă este vorba de împăratul Constantin sau de demnitarul Evlavie.

¹⁵ Până la descoperirea *Menologului* abreviat de la Lujeni, drept cel mai vechi *Menolog* pictat în Moldova era considerat *Menologul* abreviat din pronaosul Voronețului. Vezi: Ecaterina Cincheza-Buculei, *Le programme iconographique du nartex de l'église du monastère de Voroneț*, în RRHA, BA, XXX, București, 1993, p. 6.

¹⁶ I. D. Ștefănescu, *L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie depuis les origines jusqu'au XIXe siècle*, Paris, 1928; idem, *L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie depuis les origines jusqu'au XIXe siècle, Nouvelles recherches*, Paris, 1929.

¹⁷ I. D. Ștefănescu, *L'évolution...*, 1928, p. 90. Acești ierarhi sunt numiți *episcopi* de către cercetător.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*, p. 91.

²⁰ I. D. Ștefănescu, *L'évolution....Nouvelles recherches...*, 1929, p. 137.

²¹ Vezi nota 11.

este comparată cu unele mostre sârbești și grecești de secol XV–XVI²². Din contra, în ceea ce privește imaginea ecvestră, în armură, a ctitorului, ea este atașată de către cercetător unor influențe occidentale²³. Ulterior, în anul 1946, I. D. Ștefănescu publică un scurt studiu consacrat în exclusivitate Lujenilor²⁴. Scris, de asemenea, în limba franceză, acest studiu repetă în mare parte afirmațiile expuse deja în lucrările anterioare ale istoricului de artă. Noi sunt consemnarea imaginii Sf. Grigore Teologul (din registrul inferior al absidei altarului), a imaginilor a doi episcopi, prezentați bust (în partea sudică a emiciclului absidei), descrierea mai detaliată a frescei cu imaginea *Cinei cea de taină* și descoperirea imaginilor unui arhanghel și a unui sfânt-militar în armură, pictați în colțul sud-vestic al peretelui de vest al naosului²⁵. Examinând, în nartex, imaginea *Morții celui drept*, I. D. Ștefănescu subliniază legătura semantică existentă între această imagine și imaginea *Judecății de apoi*, invocând aici și unele paralele referitoare la amplasarea *Judecăților de apoi* din bisericele transilvănene pictate în secolul al XIV-lea și la începutul secolului al XV-lea (Strei, Sântămărie Orlea și Dârjiu)²⁶. În stabilirea textelor explicative și a iconografiei unor subiecte din nartex, studiul amintit conține unele erori de interpretare. Astfel, scena *Sf. Nicolae slobozește pe osândiții fără de vină din orașul Mira* (de pe peretele nordic) este confundată cu scena *Salvării celor trei strategi*²⁷, iar textul slavon *Uboghii na gnoișce* (*Sărmanul în gunoiște*), ce însoțește imaginea *Morții celui drept*, este tradus franțuzește greșit în forma „... du pauvre, plus nu”(²⁸)?. Nu pare a fi suficient de argumentată nici interpretarea temei *Morții celui drept*, pe care I. D. Ștefănescu o consideră a fi o ilustrație la cântecul lui David „*Domnul este întărirea mea...*” (2 Regi, 22:2 și urm.) sau la versurile „*Lăudați pe Domnul...*” (1 Paralipomena, 16:8 și urm.)²⁹.

Descrierea bisericii de la Lujeni, din primul volum al cărții lui I. D. Ștefănescu *L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie*, a atrăs atenția lui Gheorghe Balș. Astfel, în anul 1930, în baza unei comunicări făcute în cadrul ședinței secțiunii istorice a Academiei Române (din 29 noiembrie 1929), reputatul istoric al arhitecturii publică un articol consacrat arhitecturii ctitoriei lui Teodor Vitold³⁰. Examinarea planului și a secțiunii longitudinale a bisericii din Lujeni i-au permis lui Gheorghe Balș să stabilească unele afinități cu bisericele de la Dolheștii Mari, Volovăț și Bălinești. Toate cele patru biserici au ca trăsături comune *pardoseala mai joasă în naos (decât în altar și nartex)* și *bolta în semicilindru, întărită prin arcuri dublouri*³¹. O altă particularitate aproape unică a arhitecturii Lujenilor o constituie numărul pereche de laturi – și anume șase(!) – ale absidei poligonale (din exterior) a altarului. Această dispoziție, extrem de rară, a laturilor absidei (în vîrf de axă!) a generat o deviere inevitabilă în așezarea ferestrei altarului³².

Virgil Vătășianu, în primul volum al monumentalei lucrării *Istoria artei feudale în Țările Române*³³ – apărută în 1959 – a consacrat ctitoriei lui Teodor Vitold câteva pagini inspirate și a reprodus

²² I. D. Ștefănescu, *L'évolution....Nouvelles recherches...*, 1929, p. 137.

²³ Ibidem.

²⁴ I. D. Ștefănescu, *L'église de Lujeni. Les peintures murales*, în *Analecta*, III, București, 1946.

²⁵ Ibidem, p. 10–11.

²⁶ Ibidem, p. 12.

²⁷ Ibidem, p. 13–14.

²⁸ Ibidem, p. 13.

²⁹ Ibidem.

³⁰ Gheorghe Balș, *Biserica din Lujeni. Introducerea pridvorului în planul bisericilor moldovenești*, în *Analele Academiei Române. Memoriile secțiunii istorice*, Ser. a III-a, T. XI, 1930, p. 35–43.

³¹ Ibidem, p. 3 (37).

³² Ibidem.

³³ Virgil Vătășianu, *Istoria artelor feudale în Țările Române*, Vol. I, Buc., 1959, fig. 764 de la p. 801 și fig. 765 de la p. 803.

imaginile unui diacon și ale unui martir³⁴ din pictura murală. Polemizând indirect cu Gheorghe Balș – care văzuse în arhitectura Lujenilor doar o reducere a unui tip de clădire bazilicală – și cu Nicolae Iorga – care calificase această arhitectură drept *un monument lituanian bastard*³⁵ – istoricul de artă din Cluj a invocat o serie de surse transilvănene (biserica din Bârsău ș. a.)³⁶ care ar fi putut influența tipologia arhitecturală a locașului. În ceea ce privește fresca, noi par a fi afinitățile de ordin iconografic descoperite între portretul ecvestru al lui Teodor Vitold și portretul ecvestru al regelui Wladislaw Jagello, pictat în 1418 pe zidurile capelei castelului de la Lublin (Polonia)³⁷. Dificultățile în caracterizarea picturii murale de la Lujeni au fost pe deplin conștientizate de către Virgil Vătășianu. Astfel, el sublinia faptul că, *pictura aceasta... vădește încrucișări de influențe pe care le putem lămuri numai cu greu și ipotetic, de vreme ce premisele locale nu ne sunt cunoscute decât sub aspecte limitate*³⁸.

La aproape un deceniu după *Istoria* lui Vătășianu, în anul 1968, văd lumina tiparului două ediții în care, alături de alte monumente, este succint prezentată și biserică din Lujeni. Prima³⁹, semnată de Nicolae Grigoraș și de Ion Caproșu, abordează cu precădere istoria și arhitectura locașului. Cea de a doua⁴⁰ este o amplă monografie de sinteză, dedicată artei antice și medievale de pe teritoriul României. Ea a fost realizată de un grup mare de cercetători, coordonat de academicianul George Oprescu. Sorin Ulea – autorul paragrafului consacrat picturii moldovenești de la mijlocul secolului al XV-lea și până la sfârșitul secolului al XVI-lea – s-a concentrat asupra caracterizării stilului și atribuirii frescelor ctitoriei lui Teodor Vitold. El consideră că *pictura de la Lujeni prezintă asemănări stilistice cu restul picturii moldovenești din vremea lui Ștefan cel Mare și în special cu cea de la Bălinești*⁴¹. Programul iconografic al frescelor a rămas, însă, în afara demersului lui Sorin Ulea.

La mijlocul anilor '80 ai secolului XX, editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române publică volumul 4 al ediției *Arta Creștină în România*. Planșele 39 și 40 din acest volum⁴² sunt consacrate, respectiv, arhitecturii și picturii ctitoriei lui Teodor Vitold. Vasile Drăguț⁴³, autorul studiului introductiv și al textelor ce însoțesc planșele, subliniază faptul că *biserica din Lujeni păstrează cel mai timpuriu ansamblu de picturi murale din Moldova*⁴⁴. Aceste picturi varsă o unică rază de lumină în golul imens, format prin dispariția aproape totală a ansamblurilor de pictură monumentală din perioada de domnie a lui Alexandru cel Bun și din deceniile tulburi ce i-au urmat. *Ceea ce uimește la Lujeni*, scrie Vasile Drăguț, *nu este atât poziția stilistică a picturilor, cât prețioasa lor calitate artistică, rafinamentul deloc provincial, concordanța cu opere de prestigiu ale epocii*⁴⁵. Specificul iconografic al frescelor și arhitectura locașului sunt caracterizate destul de sumar de către istoricul de artă, în baza publicațiilor deja existente. Dezvoltând observația lui Gherghe Balș referitoare la insolitul număr par de laturi ale absidei de la Lujeni, Vasile

³⁴ Este vorba de imaginea Sf. Vah.

³⁵ *Revue historique du sud-est européen*, VII, Vălenii de Munte, 1930, p. 114.

³⁶ Virgil Vătășianu, *op. cit.*, p. 625.

³⁷ *Ibidem*, p. 804.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ Nicolae Grigoraș, Ion Caproșu, *Biserici și mănăstiri vechi din Moldova până la mijlocul secolului al XV-lea*, București, 1968, p. 25–28; a doua ediție a acestei cărți a apărut în 1971.

⁴⁰ *Istoria Artelor Plastice în România*, Vol. I, Buc., 1968.

⁴¹ *Ibidem*, p. 349.

⁴² *Christian Art in Romania*, 4, Bucharest, 1985, p. 114–118, pl. 39, 40.

⁴³ Anterior, Vasile Drăguț a prezentat biserică din Lujeni în edițiile *Dictionar enciclopedic de artă medievală românească*, București, 1976, p. 193 și în *Arta românească: Preistorie, Antichitate Ev Mediu, Renaștere, Baroc*, București, 1982, la p. 156 – planul și arhitectura, iar la p. 183 – pictura).

⁴⁴ *Christian Art...*, p. 116.

⁴⁵ *Ibidem*.

Drăguț – un bun cunoșător al arhitecturii medievale transilvăneze – aduce câteva exemple de biserici din această zonă în care putem urmări același fenomen. Este vorba de bisericile de secol XV din Cincis, Bârsău și Râu de Mori (toate în județul Hunedoara) și de biserica din localitatea Comăna de Sus (județul Brașov)⁴⁶.

Publicațiile din fosta URSS au acordat puțină atenție bisericii din Lujeni. La mijlocul anilor '50 ai secolului XX ea a fost amintită în articolul *Monumente de arhitectură din Moldova secolelor XIV–XVIII*⁴⁷, – articol apărut la Moscova și datorat lui Valentin Voîtehovski, arhitect din Chișinău cu studii făcute în perioada interbelică la București. Ulterior, ea a fost succint descrisă în *Arhitectura Ucrainei din perioada de formare a poporului ucrainean (sec. XIV–XVII)*⁴⁸, în volumul 4 al enciclopediei *Arta Țărilor și Popoarelor Lumii*⁴⁹ și în *Arta ucraineană din secolul al XIV-lea și până în prima jumătate a secolului al XVII-lea*⁵⁰. Semnatar al textelor dedicate Lujenilor din aceste ediții este istoricul de artă ucrainean Grigori Nikonovici Logvin. În anul 1982, în volumul consacrat Ucrainei și Moldovei din cadrul ghidului turistic *Monumente de artă de pe teritoriul Uniunii Sovietice*⁵¹, acest istoric de artă a prezentat o schiță ceva mai detaliată a arhitecturii și a picturii murale. Materialul lui Logvin conține însă două erori comise din necunoașterea istoriei și artei medievale românești. Prima eroare constă în catalogarea lui Teodor Vitold drept *boier al lui Ștefan cel Mare(?)*, deși se știe că acesta era un apropiat al domnului Iliaș. Cea de a doua eroare ține de atribuirea hazardată a tipologiei bisericii din Lujeni la tradițiile arhitecturii ruse vechi. Argumentarea invocată aici de către Logvin se bazează pe identitatea lățimilor naosului și nartexului bisericii, fapt atestat și în unele monumente rusești. Din punctul nostru de vedere, această argumentare nu este însă nici concludentă și nici suficientă, întrucât același fenomen poate fi descoperit și în monumentele altor țări, inclusiv în Moldova medievală.

La un an de la apariția *ghidului* amintit mai sus, în 1983, istoricul de artă din Sankt-Petersburg (pe atunci Leningrad) David Noievici Goberman publică o altă ediție destinată turiștilor și intitulată *Prin Bucovina de Nord*⁵². Spre deosebire de Logvin, Goberman pare să cunoască studiile lui Dimitrie Dan, Gheorghe Balș și I. D. Ștefănescu. El amintește de similitudinile dintre arhitectura Lujenilor și cea a Rădăuților și Bălineștilor. De asemenea, el observă influența tradițiilor arhitecturii realizate în lemn asupra arhitecturii de piatră a ctitoriei lui Teodor Vitold. O carență a materialului lui Goberman o constituie absența totală a descrierii programului iconografic al bisericii.

În Basarabia, pe teritoriul actualei Republici Moldova, începând cu primul deceniu postbelic și până la „restructurarea gorbaciovistă” (de la mijlocul anilor '80 ai sec. XX), amintirea Lujenilor – aflați pe teritoriul Ucrainei – a fost considerată indezirabilă de către autorități. Doar datorită tenacității unor oameni de cultură, precum cameramanul Pavel Balan și regizorul Vlad Druc, au putut fi reproduse în albumul *Poliptic moldav* (apărut deja în 1985!) textul pisaniei⁵³ și imaginea Sf. Serghie⁵⁴ din nartexul

⁴⁶ Ibidem, nota 3 de la p. 114.

⁴⁷ B. A. Войцеховский, *Памятники архитектуры Молдавии XIV–XVII веков*, în *Краткие сообщения Института Материальной культуры Академии Наук СССР*, Nr. 56, Москва, 1954, p. 46.

⁴⁸ *Архитектура України періоду формування Української народності (XIV–XVII ст.)*, în *Нариси історії архітектури Української РСР (до жовтневий період)*, Київ, 1957, p. 75.

⁴⁹ *Искусство стран и народов мира*, Т. 4, Москва, 1978, p. 519.

⁵⁰ Л. Міляєва, Г. Логвин, *Українське мистецтво XIV–І половина XVII ст.*, în A. A. Жаборюк, *Український живопис доби Средньовіччя*, Київ / Одеса, 1978, p. 71.

⁵¹ *Памятники искусства Советского Союза. Украина и Молдавия. Справочник – путеводитель*, Москва / Лейпциг, 1982, p. 423 și il. 152, 153.

⁵² Д. Н. Гоберман, *По Северной Буковине*, Ленинград, 1983, p. 109.

⁵³ Pavel Balan, Vlad Druc, *Poliptic moldav*, Chișinău, 1985, p. 18.

⁵⁴ Ibidem, p. 141.

ctitoriei lui Teodor Vitold. În același an, un extrem de scut articol consacrat Lujenilor apare și în primul volum al enciclopediei *Literatura și Arta Moldovei*⁵⁵.

Începând cu anii '90 ai secolului XX, grație eforturilor Tânărului istoric chișinăuan Emil Dragnev, Lujenii intră în agenda mediilor științifice și culturale basarabene. Din totalul articolelor și consemnărilor lui Dragnev – referitoare la istoria și pictura locașului – cele mai importante au apărut în anii 1994⁵⁶, 2006⁵⁷ și 2008⁵⁸. Contextul apariției și specificul iconografic al chipului Sf. Nedelia a fost studiat de către cercetătorul chișinăuan în primul din articolele amintite. Contra punctului de vedere acceptat anterior (ce legă apariția imaginii acestei sfinte de influențele venite din Rusia!), el a emis ipoteza unei influențe sud-dunărene, venite din peninsula balcanică⁵⁹. În toate cele trei studii, o atenție sporită a fost acordată portretului și pisaniei lui Teodor Vitold. Prima observație a istoricului ține de faptul că imaginea ecvestră a ctitorului nu are nici un atribut al tabloului votiv (modelul bisericii, sfântul intercesor, adresatul – Iisus Hristos), nemaivorbind de faptul că o reprezentare a ctitorului călare (în acest context!) apare cu totul nepotrivită. Conform opiniei lui Dragnev, *cu toate că nu are repere în practica cunoscută de reprezentări funerare, imaginea de la Lujeni s-ar apropia, totuși, mai mult de acest tip de imagini*⁶⁰. A doua observație ține de ortografierea cuvântului *ctitor* sub forma de *htitor'* (*xmumopv*). De obicei conceptul de *ctitor* este redat în slavonă prin verbul *a face* (*създа*, *сътвори*, *наша* sau *сътвории*). Totuși, Dragnev găsește în Transilvania un număr impunător de surse în care are loc desemnarea directă a acestei noțiuni prin utilizarea cuvântului *htitor'* (*xmumopv*) sau *ktitor'* (*kmumopv*)⁶¹.

Descrierea programului iconografic

Programul iconografic al naosului bisericii din Lujeni s-a păstrat fragmentar. Pe peretele de vest restauratorii au adus la lumină o serie de fresce ce ilustrează ciclul *Patimilor Mântuitorului: Prinderea* (cu scena *sărutul lui Iuda și tăierea urechii lui Malhus*), *Judecata, Coborârea de pe cruce, Punerea în mormânt* și *Învierea* (în redacția ortodoxă de *Coborâre în iad*). În spațiul absidei altarului I. D. Ștefănescu a reușit să identifice în registrul median scena *Cina cea de taină* iar în registrul inferior portretele unor ierarhi ai bisericii timpurii (sfintii *Chiril al Alexandriei, Grigorie Teologul, Nicolae* și un sfânt arhidiac, probabil Stefan sau Laurențiu)⁶². În proscomidie, același cercetător a descoperit imaginea lui *Hristos în mormânt*⁶³.

⁵⁵ *Literatura și Arta Moldovei. Enciclopedie în două volume*, Vol. 1, Chișinău, 1985, p. 425. Nu se știe în baza căror izvoare autorul nenominalizat al articolului emite presupunerea realizării frescelor de la Lujeni de către niște zugravi italieni (?), aflați în trecere prin Moldova.

⁵⁶ Emil Dragnev, *Contribuții privind portretul funerar al lui Teodor Vitold și chipul Sf. Nedelia în picturile de la Lujeni (mijlocul sec. al XV-lea)*, în *Revista de istorie a Moldovei*, nr. 3–4 (19–20), Chișinău, 1994, p. 26–34.

⁵⁷ Emil Dragnev, *Noi observații privind programul iconografic al pronaosului bisericii „Înălțării” din Lujeni, în Studii in honorem Pavel Cocârlă. Studii de istorie medie și modernă*, Chișinău, 2006, p. 51–61.

⁵⁸ Emil Dragnev, *Activitatea artistică din Moldova medievală anterioară domniei lui Stefan cel Mare și contextul transilvan*, în *Frontierele spațiului românesc în context european*, Oradea/Chișinău, 2008, p. 45–56.

⁵⁹ Emil Dragnev, *Contribuții privind...*, p. 32.

⁶⁰ Emil Dragnev, *Noi observații....*, p. 55.

⁶¹ Astfel, în inscripția votivă de la Crișcior, noțiunea apare în aceeași transcripție ca și la Lujeni, în cadrul tabloului votiv. Mai întâlnim același tip de ortografiere a cuvântului *htitor'* la Leșnic și la Ribița. La biserică Sf. Gheorghe din Streisîngeorgiu (datată 1408 și replicată la 1743) cuvântul ctitor apare ortografiat în forma general acceptată a slavonei bisericești, cu un „k” inițial, și nu un „h”. De lectura acestui cuvânt sunt legate și unele speculații. Astfel, în articolul *Epigrafia bisericii „Înălțării” de secol XV din satul bucovinean Lujani (Епіграфія Вознесенської церкви XV ст. у с. Лужані на Буковині, в Буковинському журнал, ч. 1, 1998, p. 103)*, cercetătorii ucraineni V. Nimciuk și V. Şinkaruk insistă asupra faptului că cuvântul *ctitor* este ortografiat la Lujeni în forma *htitar'* (*xmumopv*), folosindu-se vocala „a” în loc de „o”. După cum remarcă însă Emil Dragnev, analiza urmei grafemei cuprinse între literele „t” și „r” nu permite identificarea ei cu vocala „a”. Vezi: Emil Dragnev, *Noi observații...*, nota 23 de la p. 60.

⁶² I. D. Ștefănescu, *L'église de Lujeni...*, p. 10–11.

⁶³ *Ibidem*, p. 11.

Cu mult mai bine s-a conservat pictura din nartex. Aici, pe tot cuprinsul peretelui de est, a fost reprezentată o imagine desfășurată și extrem de bogată în detalii a *Judecății de apoi*. Pe același perete, deasupra ușii de intrare în naos, în plin centrul imaginii *Judecății de apoi*, a fost tăiată o nișă oarbă de formă semicirculară, în interiorul căreia poate fi văzută imaginea ecvestră a sfântului mare mucenic Gheorghe.

Pictura de pe peretele de vest al nartexului cuprinde cinci registre. Subiectele celor două scene din registrul superior sunt greu de identificat (nu este exclus ca imaginea stângă să fie o ilustrare a *Izgonirii vânzătorilor din templu*). Registrul al doilea prezintă chipurile a opt sfinti ierarhi, reprezentați bust. Șapte dintre ei au păstrat inscripțiile slavone datorită cărora putem afirma cu certitudine că aici sunt pictați sfinti Averchie al Hieropolisului (22 octombrie), Grigorie Taumaturgul (17 noiembrie), Hris(p) (corect: Krisp – 4 ianuarie, este unul din cei 70 de apostoli), Nectarie (probabil, patriarhul Constantinopolului între 381–397, sărbătorit la 11 octombrie), Iaco(v) – fratele Domnului (23 octombrie), Stahie al Bizanțului (31 octombrie) și Ignatie Teoforul (20 decembrie). Registrele al treilea și al patrulea cuprind subiecte din *Menolog* cu indicarea în cartușe circulare a datelor calendaristice exacte cărora le corespund scenele pictate. Astfel, în registrul al treilea, avem următoarele imagini: *Martirul Sf. Sozont* (7 septembrie), *Năsterea Maicii Domnului* (8 septembrie), *Sfinții Ioachim și Ana* (9 septembrie), *Martirul sfintelor Minodora, Mitrodora și Ninfodora* (10 septembrie), *Înălțarea Sfintei Cruci* (14 septembrie), *Martirul Sf. Nichita, mort în foc* (15 septembrie), *Martirul soților Eustatie și Teopista și a copiilor lor, dați flăcărilor într-un bou de aramă* (20 septembrie). Registrul al patrulea include trei compozиции rectangulare, amplasate pe orizontală. Compoziția stângă prezintă *Decapitarea Sf. Varvara* (4 decembrie) și o imagine a *Lapidării*⁶⁴ prim-mucenicului, arhidiconului ře Stefan (27 decembrie). Compozițiiile centrală și dreaptă a registrului se referă (ambele!) la ziua de 23 aprilie, prezentând scene din viață și din martiriul sfântului mare mucenic Gheorghe (*tragerea pe roată, întemnițarea, dărâmarea idolilor, tăierea capului mucenicului* și a.). Subiectele calendaristice de la Lujeni sunt primele imagini de pe teritoriul Moldovei ce ilustrează (fie și într-o formă incompletă!) *Menologul*, anticipând cu câteva decenii *ciclul calendaristic* din pronoasul Voronețului. În registrul al cincilea, flancând intrarea în nartex, s-au păstrat fragmentar două scene din viață sf. Nicolae: în stânga *Aruncarea pungii cu arginți în casa săracului ce avea trei fice* și, în dreapta, *Arătarea sfântului în vis* (împăratului Constantin sau demnitarului Avlavie – actualmente este imposibil de stabilit).

Stratul de zugrăveală de pe bolta nartexului a fost distrus iremediabil iar pereții nordic și sudic au păstrat integral doar pictura din jumătatea de jos a zidurilor. Astfel, la miază-ză, în partea stângă a registrul inferior al peretelui, putem vedea imaginile-bust ale mucenicilor *Serghie, Vah*⁶⁵ și *Bonifatie*⁶⁶. Aceste imagini sunt urmate, în partea dreaptă, de imaginile-bust ale mucenicilor *Prov, Tar(a)h și Andronic*. Deasupra acestui regisztr, în stânga ferestrei nartexului, este situată scena *Moartea păcătosului*. Scena *Moartea dreptului*, situată în dreapta aceleiași ferestre, a păstrat imaginea *Sărmanului în gnoiște*⁶⁷ căruia îi cântă la cobză și la torban⁶⁸ regii-profeți David și Solomon. La miază-noapte, în partea stângă

⁶⁴ Textul slavon *Pobienie Sv(eato)go Stefana* (Побиение св(ято)го Стефана, rom. – *Lapidarea sfântului ţe Stefan*) s-a păstrat destul de bine.

⁶⁵ Contaminată de sintagma *Serghie și Vah* (slav. *Serghij i Vakh*) inscripția slavonă de la Lujeni prezintă numele lui *Vah* (slav. *Vakh*) în forma coruptă *Ivakh*, formă, datorată alipirii conjuncției *i* (și) la numele sfântului. Vezi Dimitrie Dan, *op. cit.*, p. 9.

⁶⁶ Numele sfântului *Bonifatie* este prezentat în forma slavonă abreviată de *Voni(f)at*.

⁶⁷ Imagine, certificată și de inscripția slavonă *Uboghii na gnoișce* (Убогий на гноище). Această inscripție slavonă a fost citită și publicată de către Grigori N. Logvin în ghidul turistic: *Памятники искусства Советского Союза. Украина и Молдавия. Справочник – путеводитель*, Москва / Лейпциг, 1982, p. 423.

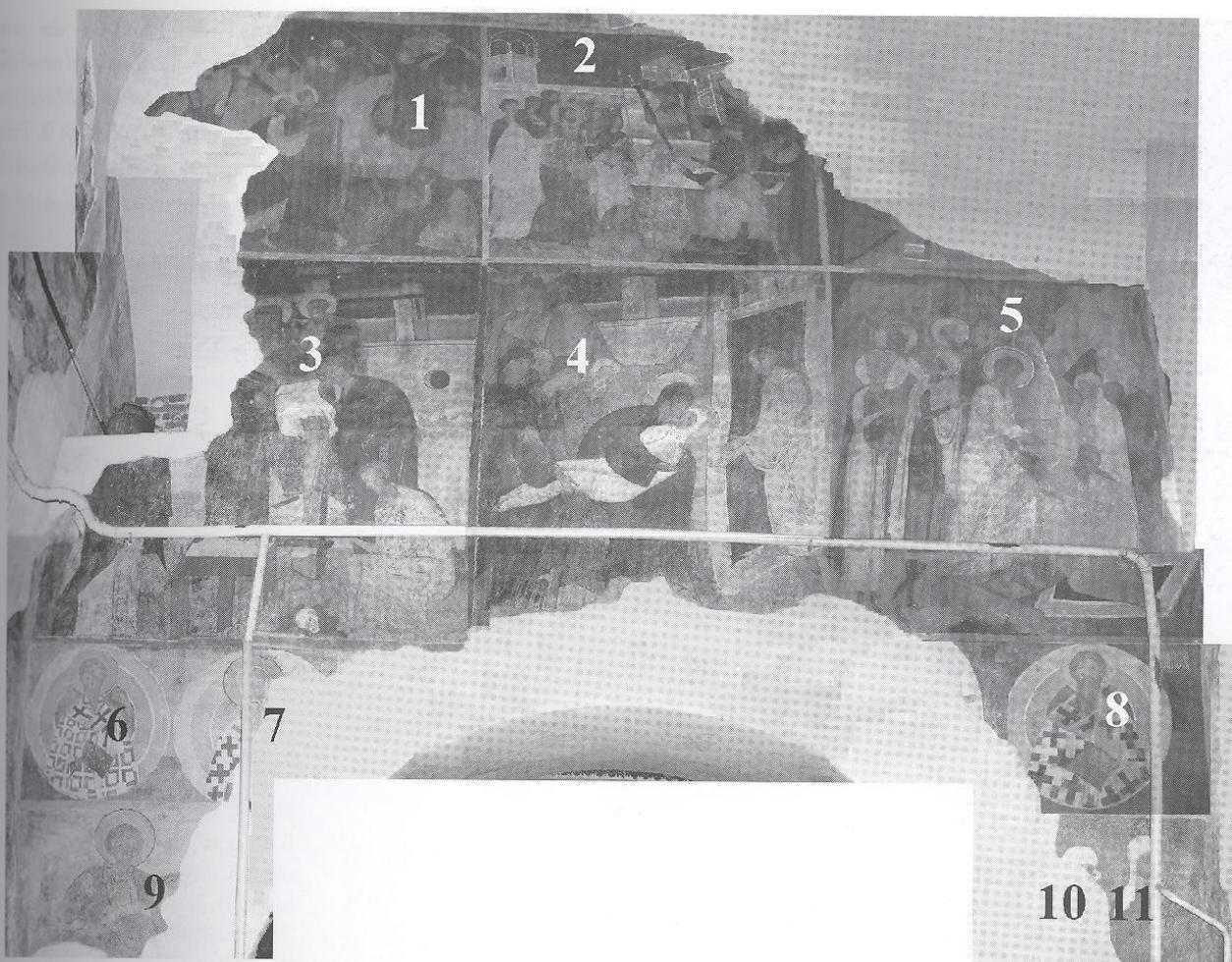
⁶⁸ Acest instrument muzical cu arcuș a fost identificat în fresca de la Lujeni de către Grigori Logvin. Vezi: *Памятники искусства ...*, p. 423.

și centrală a registrului inferior al peretelui nartexului avem imaginile-bust a patru mucenițe, dintre care a fost identificat cu precizie (datorită inscripției și coroanei!) doar chipul sfintei *Nedelia*, – sfântă cunoscută în hagiografiile grecești sub numele de *Kiriakia*⁶⁹. În partea dreaptă a aceluiași registru avem textul slavon al inscripției votive și imaginea ecvestră a ctitorului Teodor Vitold, îmbrăcat în armură, cu lancea-drapel în mâna dreaptă și cu scutul împodobit cu o cruce dublă „de Lorena”. Deasupra acestor imagini, în stânga și în dreapta ferestrei nordice a nartexului, sunt, respectiv, reprezentate scenele *Slobozirea de către sfântul Nicolae a celor trei osândiți fără de vină din orașul Mira* și *Sfântul profet Ilie în peșteră*. Deasupra imaginii profetului Ilie s-a mai păstrat o porțiune de frescă cu imaginea unui șarpe (balaur) încolăcit. Nu este exclus ca aici să fi fost reprezentată binecunoscuta scena a victoriei Sf. Gheorghe asupra balaurului.

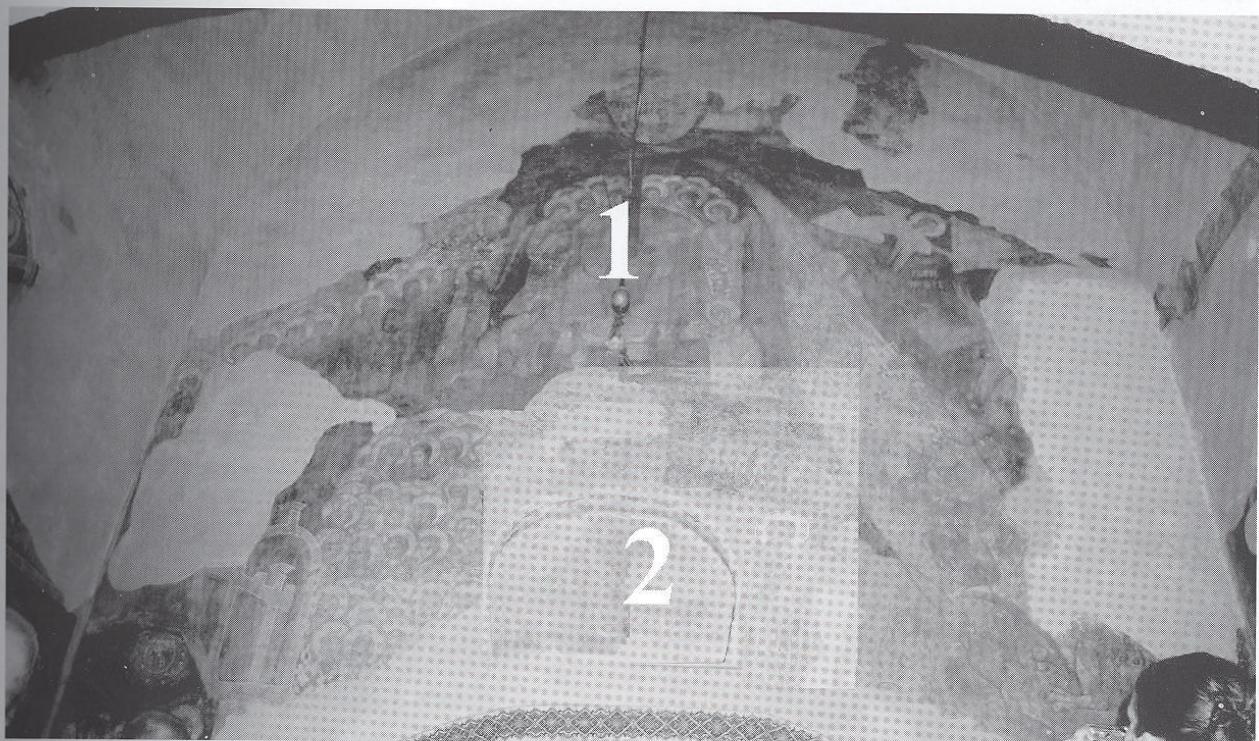
Atribuirea stilistică a picturilor de la Lujeni ridică multiple dificultăți. Absența unor exemple de ansambluri de pictură murală în Moldova primei jumătăți a secolului al XV-lea precum și existența în frescele conservate ale bisericii a cel puțin două maniere de lucru distințe – prima – în pictura ciclului *Patimilor* din naos, – cea de a doua – în pictura nartexului, complică și mai mult datele problemei. În perioada sovietică cercetătorul ucrainean Grigori Nikonovici Logvin a expus o opinie conform căreia stilul picturilor de la Lujeni ar fi strâns legat de arta rusă veche⁷⁰. A scrie însă la modul general despre *arta rusă veche* atunci când este vorba de prima jumătate a secolului al XV-lea – perioadă când stilurile picturii din ținuturile rusești (încă necucerite de Moscova!) sunt divizate în școli extrem de divergente, totalmente tributare tradițiilor locale – este absurd. Din punctul nostru de vedere, stilistica picturilor de la Lujeni se înscrie în imensul – dar insuficient cercetatul – domeniu al picturii ortodoxe din teritoriile polono-lituaniene de secol XV, domeniu cu frontiere culturale extrem de permeabile, aflat în dialog perpetuu atât cu arta rusă pskoviană sau novgorodeană, cât și cu arta de pe teritoriul Transilvaniei.

⁶⁹ Emil Dragnev, *Contribuții privind...*, p. 30–31.

⁷⁰ Памятники искусства..., p. 423.

Planșă 1. Peretele de vest al naosului. 1–5 ciclul Patimilor Mântuitorului: 1. *Prinderea lui Iisus* (cu scena *Sărutul lui Iuda și Tânierea urechii lui Malhus*); 2. *Judecata lui Iisus*; 3. *Coborârea de pe cruce*; 4. *Punerea în mormânt*; 5. *Învierea* (în redacția ortodoxă de *Coborâre în iad*); 6–11. imagini de sfinți și ierarhi: 6. *Sf. Vasile*; 7. *Sf. Agapie*; 8. *Sfânt neidentificat*; 9. *Sfânt militar* (posibil *Sf. Gheorghe*); 10–11. *Imagini neidentificate*.

Planșă 2. Peretele de est al nartexului. 1. *Judecata de apoi*; 2. Nișă oarbă cu imaginea ecvestră a *Sf. Gheorghe*.

Planșă 3. Peretele de nord al nartexului. 1. *Martiriul unui sfânt sau mucenic răstignit* (*Martiriul Sf. Vartolomeu? – 11 iunie*); 2. Fragment cu imaginea unui balaur. Posibil *Lupta Sf. Gheorghe cu balaurul*; 3. *Sf. Nicolae slobozește pe osândiții fără de vină din orașul Mira*; 4. *Sfântul profet Ilie în peșteră*; 5–7. Trei sfinte mucenice neidentificate; 8. *Sf. Nedelia*; 9. Inscriptiune ctitoricească a lui Teodor Vitold; 10. Imaginea ecvestră a lui Teodor Vitold.

Planșă 4. Peretele de vest al nartexului.
Registrul I. 1–2. Subiecte neidentificate; Registrul II Ierarhi al bisericii 3. Ierarh neidentificat; 4. *Sf. Averchie al Hieropolisului*; 5. *Sf. Grigorie Taumaturgul*; 6. *Sf. Hris(p)*; 7. *Sf. Nectarie*; 8. *Sf. Iaco(v) – fratele Domnului*; 9. *Sf. Stahie al Bizanțului*; 10. *Sf. Ignătie Teoforul*; Registrul III Scene din Menolog 11. *Martiriul Sf. Sozont* (7 septembrie); 12. *Nășterea Maicii Domnului* (8 septembrie); 13. *Sfinții Ioachim și Ana* (9 septembrie); 14. *Martiriul sfintelor Minodora, Mitrodora și Nimfodora* (10 septembrie); 15. *Îndărarea Sfintei Crucii* (14 septembrie); 16. *Martiriul Sf. Nichita, mort în foc* (15 septembrie); 17. *Martiriul soților Eustatie și Teopista și a copiilor lor, dați flăcărilor într-un bou de aramă* (20 septembrie); Registrul IV Scene din Menolog 18. *Martiriul (decapitarea) Sf. Varvara* (4 decembrie); 19. *Lapidarea prim-mucenicului, arhidiaconului Ștefan* (27 decembrie); 20–23. Scene din *Viața și martiriul Sfântului Gheorghe* (toate referitoare la data de 23 aprilie): 20. *Tragerea pe roată*; 21. *Întemnițarea*; 22. *Dărâmarea idolilor*; 23. *Tăierea capului mucenicului*. Registrul V Scene din *Viața și minunile Sf. Nicolae* 24. *Aruncarea pungii cu arginți în casa săracului ce avea trei fiice*; 25. *Arătarea sfântului Nicolae în vis (împăratului Constantin sau demnitarului Avlavie – actualmente imposibil de stabilit)*.

Planșa 5. Peretele de sud al nartexului

1. Martir neidentificat în temniță; 2. Scenă de martiriu neidentificată; 3. Moartea păcătosului; 4. Moartea dreptului (cu imaginile regilor David și Solomon căntând); 5. Sf. Serghie; 6. Sf. Vah; 7. Sf. Bonifatie; 8. Sf. Prov; 9. Sf. Tarab; 10. Sf. Andronic.

Fig. 1. Sfinții Vah și Bonifatie

Fig. 2. „Moartea păcătosului”

Fig. 3. „Moartea dreptului”

Fig. 4. Sf. Nicolae salvează trei nevinovați

Fig. 5. Scene din Menolog

Fig. 6. Sf. Nedelia și două sfinte neidentificate

Fig. 7. Coborârea de pe cruce

Fig. 8. Învierea Domnului

Fig. 9. Judecata de Apoi și Sf. Gheorghe

Fig. 10. Portretul ctitorului Teodor Vitold și Sf. Ilie